

Uvod v odrast: dobrodošli na prehodu v svetlo 21. stoletje odrasti

"You and I are not disinterested bystanders in the 6th massive planetary extinction on the only habitable planet we have access to."

(Domazet, 2018: 7)

Leta 2016 se je začela počasi oblikovati in razvijati ideja o pripravi in objavi bloka besedil na temo odrasti v slovenskem jeziku. Postopoma (na pobudo Sare Pistotnik in Andreja Pavličiča) so stekli pogovori z uredništvom *Časopisa za kritiko znanosti*, ki se je predlogu naklonjeno odzvalo, saj je zaznalo manko oziroma celo neobstoje akademskih, strokovnih in aktivističnih razprav na to temo. Povod za nastanek tega vsebinskega bloka je bila želja po odpiranju in širjenju prostora za nov, radikalnejši razmislek in drugačne imaginarije o razvoju in družbenem gibanju, ki poskuša zgraditi mirne in demokratične poti k smiselnemu in srečnemu življenju, emancipaciji ter avtonomiji (D'Alisa, Demaria in Kallis, 2015), za razpravo o tem, kaj naj bi bila odrast, kaj nam lahko prinese ter kako naj ta razvojni koncept umestimo v času in prostoru. Do danes je bilo o odrasti napisanih nekaj časopisnih člankov, radijskih mnenjskih kolumn in dva avtorska prispevka (en predstavitveni v *ČKZ* in drugi o potencialih odrasti v *Teoriji in praksi*); prevedena je bila knjiga *Projekt odrasti: Manifest za brezpogojno podporo za neodvisnost*; organiziranih je bilo nekaj javnih dogodkov na to temo, oblikovala se je – s pomočjo

družbenih omrežij – regionalna skupina raziskovalcev in aktivistov. V Sloveniji prav tako obstajajo nekatere prakse, pobude, prostori in gibanja, ki že delujejo v skladu z načeli odrasti, na primer tranzicijsko mesto (Trbovlje), poskusi vzpostavljanja skupnostne valute, urbani vrtovi, izmenjevalnice izdelkov in pridelkov, knjižnica reči in semen, različne zadruga (tudi stanovanjske), časovne banke, udejanjanje participativnih proračunov, izdelovanje brezplačne in »odprte« programske opreme, zagovarjanje skupnostnih trajnostnih praks, pobude za univerzalni temeljni dohodek, avtonomni (kolektivni) prostori, organizacija javnih obrokov, reciklarnice, popravilnice različnih predmetov in tako naprej.

Morda bi lahko za začetek odpiranja prostora in s tem razprave v Sloveniji označili dva pomembnejša dogodka. Prvi je prevod že omenjenega dela *Projekt odrasti* avtorjev Vincenta Liegeyja, Stéphana Madelaina, Christopha Ondeta in Anne-Isabelle Veillot leta 2015; drugi pa organizacija mednarodne konference o odrasti v Budimpešti leta 2016. Konferenca je takrat prvič potekala na vzhodu Evrope, gostila je približno tisoč mednarodnih udeležencev, pri njeni organizaciji pa smo poleg gostiteljev sodelovali tudi nekateri posamezniki iz Ljubljane in Zagreba, ki smo se teh bienalnih (znanstvenih in aktivističnih) mednarodnih srečanj udeleževali že v preteklosti. Kljub temu pa se še vedno zdi, da je prostor odrasti v Sloveniji dokaj majhen, da koncept pozna le ozek krog posameznikov, še manj pa je tistih, ki o njem razmišljajo in razpravljajo. In zdi se, da nas do njegove redne rabe in tega, da ga bomo prepoznali kot enakovrednega drugim razvojnim konceptom in gibanjem ter kot pomembnega za znanstveno in javno razpravo, ločuje še precej korakov.

Prezrtost in neuporaba termina je lahko tudi posledica ne najbolj ustreznega ali za uho spevnega prevoda angleškega *degrowth* oziroma francoskega *décroissance* (v nemščino prevedenega kot *Postwachstum* in v hrvaščino kot *odrast*), s katerim smo imeli precejšnje težave. Želeli smo si, da bi bil slovenski termin pomenljiv in provokativen, večdimenzionalen in večplasten, a hkrati tudi pozitiven, kar pomeni, da ni prišla v upoštevanje nikalna oblika rasti (torej ne-rast) (Pistotnik, 2017). Zdelo se nam je, da mora termin prinašati koherentno vizijo, ki naj nas vodi k zastavljanju pravih vprašanj in poskusom iskanja pravih odgovorov. Ali kot skleneta Mladen Domazet in Danijela Dolenc v predgovoru k hrvaški izdaji dela *Odrast: Besednjak za novo dobo*, ki ga prevedenega objavljamo tudi v tej številki: »Združuje [termin op. a.] predpono od-, ki, kot del glagola, med drugim izraža ločevanje, oddaljevanje, odstranje-

vanje (oditi, odvreči), ali izvršitev dejanja oziroma konec nekega stanja (odpeti, odigrati); in rasti, kot pri 'ekonomski rasti', 'rasti BDP' ali 'siloviti rasti'.« (Glej Domazet in Dolenc v tem bloku.) Vincent Liegey in drugi pa v knjigi *Projekt odrasti* s terminom *décroissance* ne samo razlagajo perspektivo odrasti, ampak hkrati tudi poimenujejo prihajajočo sistemsko krizo. Številni avtorji in zagovorniki odrasti se strinjajo, da je beseda namerno provokativna, je »besedna bomba«, ki naj bi repolitizirala varstvo okolja ter odpravila politični konsenz o trajnostnem razvoju (Ariès, 2005). Prvič je termin (v francoski različici) leta 1972 uporabil filozof André Gorz, ki se je po protestih leta 1968 začel zanimati za politično ekologijo in je besedo prvič uporabil pri svojem razmisleku o Zemljinem ravnotežju, v katerem pravi, da je za ravnotežje nujna »odsotnost rasti – ali celo odrast – materialne proizvodnje«, pri tem pa se sprašuje, ali je to združljivo s preživetjem političnega sistema (Gorz, 1972: iv).

Tako je pričujoči tematski blok namenjen odpiranju vprašanj in razmišljanju o bistvenih civilizacijskih dilemah, o katerih razmišljajo odrastniki, pri čemer poglavitno vprašanje ni, »kje smo«, temveč »kakšna je perspektiva boljšega življenja z manj negativnega vpliva na ljudi in okolje«. Avtorji preizkušajo razvojni model, ki temelji na materialni rasti – ta namreč vedno znova povzroča ekonomske in okoljske krize ter nas pelje v okoljsko katastrofo. Da bi razmisleki in predstave o odrasti padli na plodna tla, pa potrebujemo sodelovanje znanstvene in javne oziroma politične (*policy*) sfere ter razvoj praktičnih rešitev. Eden nujnih korakov na tej poti je tudi oblikovanje novih konceptov in znanj. Ahac Meden in Martin Pogačar se v tem kontekstu osredinila prav na vprašanje, »kaj pomeni rast v znanosti za produkcijo znanja« in »kaj to pomeni za družbene sisteme, ki znanje in védenje proizvajajo in uporabljajo.« Diskurz »vpliva« in »inovacij« problematizirata kot »orodji politične in ekonomske propagande, ki omejuje kvalitativni razvoj znanosti (in raziskovanja), raziskovanja in znanja na račun kvantitete.«

Letos mineva deset let od začetka svetovne finančne krize, tj. od bankrota Lehman Brothers. Gibanje odrasti trdi, da je bila kriza posledica fiktivne rasti ekonomije, predvsem finančnih in osebnih posojil, do katerih je prišlo, ker ni bilo drugih virov rasti in načina, ki bi preprečil zmanjševanje povpraševanja (Kallis in dr., 2009). Zamisel, da je krizo povzročila dekadentna državna poraba in posledično javni dolg, je preprosto laž, saj se je zgodilo ravno nasprotno. Tako je eden od odrastniških *policy* predlogov vzpostavitev mehanizma za revizijo javnega dolga, s čimer poskušajo odrastniki k spremljanju javnih financ spodbuditi širšo civilno družbo. Revizija bi temeljila

na analizi politik zadolževanja ter bi zahtevala preglednost in demokratičen nadzor oblasti s strani vladanih. Pri preglednosti postopka zadolževanja pa ne gre le za demokratizacijo znanja in mobilizacijo družbe, temveč tudi za krepitev družbene participacije pri oblikovanju ekonomskega modela, ki je lahko pravičnejši in ima več posluha za človekove pravice in okolje. Takšne mehanizme pregleda dolga so že vzpostavile Grčija, Francija in Španija: te v postopke, ki imajo različne učinke in posledice, bolj ali manj vključujejo tudi prebivalce in različne institucije. Mehanizme revizije poznajo tudi nekatere južnoameriške države; v Ekvadorju in Argentini je po reviziji tudi sledil odpis nelegitimnega dela javnega dolga. Predpostavka takšnega ravnanja je, da državljanov ne smejo bremeniti dolgovi, ki jim ne koristijo. Dolg je nelegitimen, če je nastal brez demokratičnega ali parlamentarnega soglasja, če so voditelji države zlorabili sredstva, jih uporabili za krepitev vojske ali zatiranje svojih državljanov, ali pa je bilo posojilo uporabljeno za slabo zamišljene ali koruptivne razvojne projekte (ki so nazadnje propadli) (CADTM).

Kriza je danes v središču vseh politik in medijskega diskurza, iz nje pa naj bi nas lahko rešila le rast. Alternativ naj ne bi bilo. Filozof Peter Klepec (2014) analizira diskurz o krizi po letu 2008 in pravi, da »ob vsem političnem manipuliranju s pojmom krize vladajoče elite začuda ne govorijo o krizi kapitalizma. Izkoriščajo jo za še bolj krivično razdelitev že tako skrajno neenako porazdeljenega bogastva in za manjšanje socialnih ter delavskih pravic.« Pojasnjuje, da je temeljni problem, da verjamemo, da se bosta že našla »rešitev« in »izhod iz krize«, ali, bolje, »da ju bo znal najti trg« (ibid.). Skratka, kot družba spektakla lahko z lahkoto prezremo lastne znake propada. Podobno v tem bloku razmišlja Aljoša Slameršak, ko pravi, da celostna analiza koristi in stroškov zbuja dvom o povezavi med blaginjo in rastjo, saj rast v veliki meri temelji na stroških reproduktivne ekonomije.

Z odrastjo sem se prvič srečala med svojim bivanjem na Danskem, in sicer decembra 2009, v času organizacije in poteka t. i. kopenhavskega podnebnega vrha. Vzporedno z vrhom je namreč potekal alternativni *KlimaForum*, ki se ga je udeležilo okoli 50.000 ljudi z vsega sveta, med njimi tudi veliko znanih imen, kot so Naomi Klein, George Monbiot, Vandana Shiva in drugi. To je bilo tudi obdobje po prvi mednarodni konferenci odrasti, ki je potekala leto dni prej v Parizu, in je ob tem srečanju, na katerem so bili tudi nekateri pozneje in še danes ključni akterji odrasti, dobila priložnost, da agendo predstavi širšemu, mednarodnemu občinstvu. Kljub nedavnosti koncepta pa se že pojavljajo različne miselne in teoretične

šole ter raziskovalne mreže, t. i. vozlišča (*hubs*), v zadnjih letih so se oblikovali tudi prvi študijski programi. Tak spodbudni in pozitivni trend, ki je posledica intenzivnejših razprav in plemenitenja, prepletanja miselnih tokov, idej in predlogov, ki jih omogočajo bienalne mednarodne konference odrasti – kot rečeno, te so se začele leta 2008 v Parizu –, dviguje ugled koncepta v znanstveni skupnosti in povečuje njegovo legitimnost v javnosti. Najbolj znani so francoska, katalonska in nemška šola ter vozlišče *Research & Degrowth*. Na konferenci v Leipzigu leta 2014 se je oblikoval tudi kolektiv, ki je vzpostavil spletni blog in informacijski portal *Degrowth*, ki je še vedno aktiven in na katerem so med drugim objavljeni tudi prispevki z vseh naslednjih konferenc. Na severu Evrope se je skupnost razvila okoli univerze v Lundu in letošnja mednarodna konferenca je potekala predvidljivo v bližnjem švedskem mestu Malmö.

Žal pa se zdi, da je bila budimpeška konferenca (2016) v tem pogledu neuspešna, saj ni pripomogla k razvoju regionalne miselne ali teoretične šole oz. regionalnega raziskovalnega vozlišča. Tako ostajata pri nas edini do zdaj uveljavljeni regionalni šoli *praxis* in korčulanska poletna šola, ki sta nastali v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, v času študentskega gibanja, ki je pripomoglo k nastajanju novih alternativnih gibanj (Štrajn, 2018) in nam zapustilo dediščino, na kateri se lahko širita koncept in gibanje odrasti. Regionalno središče je tako postal Zagreb, kjer je sedež Inštituta za politično ekologijo in kjer v različnih lokalnih, regionalnih in mednarodnih programih omogočajo ustvarjalno raziskovalno delo. Eden vsakoletnih vrhuncev je Zelena akademija na Visu – zadnja leta poteka pred konferenco o odrasti ali po njej in s tem soustvarja nove regionalne sinergije, ki so več kot pomembne za mednarodno povezovanje, ki je bilo v različnih fazah evropske integracije nekdanjih jugoslovanskih republik popolnoma zanemarjeno (med mlajšo generacijo je zamrlo tudi zato, ker je bila ta v kontekstu novih dinamik moči prisiljena iskati geostrateške povezave v Evropski uniji).

Odrast kot regionalno gibanje morda nosi v sebi potencial za razvoj in oblikovanje v jasnejšo in deklarirano miselno/teoretično šolo oziroma da iz gibanja nastane resen raziskovalni regionalni center, torej vozlišče. Vendar so se sinergije, ki so bile prisotne pri kandidaturi, izvedbi in organizaciji budimpeške mednarodne konference o odrasti, izgubile, zato lahko trenutno trdimo le, da obstaja regionalno gibanje s potencialom za nekaj več. Razlogov za izgubo sinergij je verjetno več. Najbolj očiten je gotovo ta, da jo je prvič organiziral mednarodni kolektiv in ne lokalni. Ta je združeval

obetavne posameznice in posameznike z različnimi ozadji, tj. znanstvenike, raziskovalce, nevladnike, aktiviste, umetnike itd., ki so se začeli povezovati in intenzivneje sodelovati po mednarodni konferenci o odrasti v Benetkah leta 2012. Začetni optimizem ob spoznanju, da različne posameznice in posamezniki v regiji razmišljajo o odrasti in so pripravljeni dolgoročno sodelovati ravno v zvezi s to temo, je pripomogel k razvoju prvih regionalnih srečanj. Prvi sestanek (sicer s skromnejšo udeležbo) je potekal v Ljubljani, organizirali so ga posamezniki in posameznice, aktivni v kampanji proti porabi *Dovolj* (za več o kampanji glej Živčič in Pistotnik, 2014). Sledilo je srečanje v Zagrebu, na katero je prišla tudi lokalna neformalna skupina *Grupa 22* – izobraževalno-raziskovalna skupina, ki se ukvarja z zelenimi in levimi progresivnimi politikami. Tretje srečanje, ki je preraslo v dvodnevni mednarodni seminar, je potekalo v Budimpešti, na njem pa je bilo okoli sto udeležencev; postalo je jasno, da se gibanje krepi, da sinergije med nami postajajo močnejše in da imamo jasen skupni interes. Zato je bil naslednji logični korak, da se prijavimo kot organizacijski kolektiv naslednje mednarodne konference o odrasti.

Pomembno se je zdelo tudi, da se konferenca končno preseli na evropsko obrobje, kjer po propadu komunističnih in socialističnih projektov ob koncu 20. stoletja prevladuje prepričanje, da ni alternative kapitalističnemu sistemu, zasnovanemu na rasti. Odrast presega to mišljenje z graditvijo teorije in z njenim povezovanjem s prakso. Vprašanje odrasti se navezuje na družbeno dinamiko, akterje, zaveznitva in procese, ki soustvarjajo mirno tranzicijo v odrast (Dolenec in Domazet, 2016). Gre za analitično spregledane, a pogosto rabljene in okoljsko vzdržne prakse v postsocialistični srednji in vzhodni Evropi ter primerjavo različnih prevladujočih okvirov in empiričnih rezultatov. Budimpešta se nam je zdela primerna lokacija tudi zato, ker je tam študiral Karl Polanyi, čigar delo *Velika preobrazba: politični in ekonomski viri našega časa* je pomembna referenca v teoriji in gibanju odrasti.

Sestavni del razvoja konceptov so strukture, v katerih potekajo ti procesi, zato sta njihovo delovanje in dinamika zelo pomembna. Mednarodne konference o odrasti (največja med njimi je bila leta 2014 v Leipzigu, udeležilo se je okoli tri tisoč posameznikov in posameznic) povezujejo različna občinstva, so po naravi interdisciplinarne ter dajejo veliko prostora za aktualne razprave civilne družbe in akademskega sveta. Tovrstna prizadevanja kažejo, da obstaja interes »izboljšati kakovost življenja, obnoviti živi svet, zmanjšati neenakost ter zagotoviti dostojna delovna mesta – in to brez potre-

be po gospodarski rasti, a s pogojem, da sprejmemo politike za odpravo naše odvisnosti od rasti« (Conte in dr., 2018).

Število in raznolikost pobud, ki si prizadevajo prispevati k spremembam družbenega sistema, po vsem svetu narašča: poleg okoljskih so tu tudi zasedbena gibanja, vstajniška gibanja, gibanja za pravice staroselcev in drugih skupin itd. Kar imajo ta gibanja skupnega, je njihovo razumevanje politike. Takole pravi Lana Zdravković, ko premišljuje o emancipatornem potencialu gibanj v vstajah v Sloveniji 2012–2013: » ... ne glede na organizacijsko obliko (iniciativa, kolektiv, neformalno združenje, društvo, zavod, politična stranka ...), čas nastanka ali številnost, [je] v središču predvsem (njihovo) razumevanje politike in potencial za razvoj strategij za politično delovanje« (Zdravković, 2016: 53).

Rok Kranjc v svojem prispevku v pričujočem tematskem bloku opredeli tri paradigme, povezane z različnimi pojmovanji in odnosi do okoljske trajnosti in gospodarskega razvoja: paradigmo tržnega kapitalizma, ki se odraža prek konceptov trajnostnega razvoja oziroma zelene rasti, ter latentni paradigmi skupnega in odrasti. Pri tem poudari nekatere mogoče sinergije med normativnim razumevanjem pobud in med metodami ustvarjanja multimedijskih scenarijev alternativne prihodnosti. Tudi Marko Hočevar in Žiga Vodovnik se poglobljata v vprašanje nove politične organiziranosti družbe, ki bi temeljila na načelih odrasti, pri čemer se ozirata v Latinsko Ameriko ter tam razvito modaliteto *buen vivir*.

V tem kontekstu je opaziti, da postaja odrast s svojimi zahtevami in konkretnimi strateškimi predlogi čedalje bolj relevantna tudi kot politično gibanje. Ideje črpa iz različnih zamisli demokracije, pravičnosti, pomena življenja in dobrega počutja, ekologije, kritike razvoja, nenasilja, pozicije odprtih meja, ekofeminizma itd. V Franciji je leta 2009 pod taktirko Serga Latoucha nastal prvi volilni program za odrast. Ameriški okoljski ekonomist Herman Daly je razvil politike za *steady-state economy*, o čemer v tem bloku piše Aleksandar Matković. Trenutno pa najbolj odmeva deset strateških predlogov, ki jih je leta 2015, takoj po izdaji knjige *Odrast: Besednjak za novo dobo*, razvil Giorgios Kallis. Ti predlogi so: revizija dolga, skrajšanje delovnega tedna, določitev najnižjega in najvišjega dohodka, uvedba zelene davčne reforme, nasprotovanje subvencijam in investicijam za onesnaževalsko industrijo, optimizacija praznih zgradb, spodbujanje solidarnostne družbe prek razvoja neprofitnega združnega gospodarskega sektorja, zmanjševanje oglaševanja, vzpostavljanje okoljskih omejitev in odprava uporabe BDP kot edinega indikatorja ekonomskega napredka (Kallis, 2015). Po končani budimpeški kon-

ferenci je kolektiv spletnega portala *Degrowth* pripravil dokument s strateškimi predlogi za odrast, ki je temeljil na refleksiji razprav in pobud s te konference. To kaže na zrelost gibanja odrasti, ki se zaveda, da razprave in razmišljanja odrastnikov ne smejo ostati zgolj črke v znanstvenih revijah ter da srečevanje in povezovanje na konferencah in drugih dogodkih ni dovolj.

Nasprotno; odrastniki se zavedamo, da je treba stališča pretopiti v strateško delovanje ter tako vplivati na prevladujoče diskurze, temelječe na rasti. Eden od korakov v tej smeri je bila tudi zadnja pobuda iz septembra 2018, ko je več kot 230 znanstvenikov s področij družboslovja in naravoslovja iz vseh 28 držav Evropske unije v javnem pismu pozvalo institucije Evropske unije in države članice, naj sprejmejo ukrepe, s katerimi bi zmanjšali našo odvisnost od rasti, in da naj proučijo možnosti za postrastno prihodnost, ki se v luči aktualnih okoljskih tveganj zdi neizogibna (Conte in dr., 2018). Prvi podpisniki in soavtorji pisma so pomembna imena odrastniškega gibanja Dan O'Neill, Federico Demaria, Giorgos Kallis, Kate Raworth, Tim Jackson, Jason Hickel in Marta Conde. Pismo naj bi bilo točka preloma in prehoda iz konferenčnih dvoran v dvorano Evropskega parlamenta, v kateri je bila konferenca o postrasti, ki jo je skupaj s sindikati in nevladnimi organizacijami organiziralo pet političnih skupin Evropskega parlamenta, da bi proučili možnosti za »postrastno gospodarstvo« v Evropi. To pa ni bilo prvo srečanje v okviru institucij EU na to temo: letos spomladi je v Evropski komisiji potekala že manjša javna razprava z naslovom *Dobro počutje presega rast BDP*. Skratka, odrast počasi zaseda različne diskurzivne arene, znanstveno, aktivistično in politično, ter tako postaja čedalje glasnejša.

Literatura in drugi viri

ARIÈS, PAUL (2005): *Décroissance ou Barbarie*. Lyon: Golias.

CADTM. Dostopno na: www.cadtm.org/English (12. september 2018).

CONTE, MARTA, FEDERICO DEMARIA, JASON HICKEL, TIM JACKSON, GIORGOS KALLIS, DAN O'NEILL IN KATE RAWORTH (2018): The EU Needs a Stability and Wellbeing Pact, Not More Growth. *Guardian*, 16. september. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/politics/2018/sep/16/the-eu-needs-a-stability-and-wellbeing-pact-not-more-growth> (17. september 2018).

DEGROWTH. Dostopno na: www.degrowth.info (10. september 2018).

DOMAZET, MLADEN (2018): *Degrowth – A Sober Vision of Limiting Warming to 1.5°C*. Berlin: Heinrich Böll Foundation. Dostopno na: https://www.boell.de/sites/default/files/radical_realism_for_climate_justice_volume_44_4.pdf (25. september 2018).

- DOMAZET, MLADEN IN DANIJELA DOLENEC (2016): Odrast kao obnova utopijskih energija. *V Odrast: Pojmovnik za novu eru*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), XI–XXVII. Zagreb: Fraktura in Inštitut za politično ekologijo.
- DOVJAK, ROK (2018): Hrvoje Klasić: Dogodke iz časa socializma se gleda s čustvi, manj pa na podlagi dokumentov. Intervju. *RTVSLO*, 25. marec. Dostopno na: www.rtvsl.si/1968/novice/hrvoje-klasic-dogodke-iz-casa-socializma-se-gleda-s-custvi-manj-pa-na-podlagi-dokumentov/449256 (10. september 2018).
- D'ALISA, GIACOMO, FEDERICO DEMARIA IN GIORGOS KALLIS (UR.) (2015): *Degrowth: a Vocabulary for a New Era*. Oxon in New York: Routledge.
- GORZ, ANDRÉ (V MICHEL BOSQUET) (1972): *Nouvel Observateur*, Pariz, 397, 19. junij. Zapisnik z javne razprave, ki jo je v Parizu organiziral Club du Nouvel Observateur.
- GRUPA22. Dostopno na: www.grupa22.hr (10. september 2018).
- KALLIS, GIORGOS (2015): Yes, We Can Prosper Without Growth: 10 Policy Proposals for the New Left. *CommonDreams*, 28. januar. Dostopno na: www.commondreams.org/views/2015/01/28/yes-we-can-prosper-without-growth-10-policy-proposals-new-left (10. september 2018).
- KALLIS, GIORGOS, JOAN MARTÍNEZ-ALIER IN RICHARD B. NORGAARD (2009): Paper Assets, Real Debts: An Ecological-Economic Exploration of the Global Economic Crisis. *Critical Perspectives on International Business* 5(1/2): 14–25.
- KLEPEC, PETER (2014): Govor o krizi. *Problemi* 7–8: 99–118.
- PISTOTNIK, AJDA (2017): Raje konec sveta kot konec rasti. *Delo*, 1. februar. Dostopno na: www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/raje-konec-sveta-kot-konec-rasti.html (10. september 2018).
- ŠTRAJN, DARKO (2018): 1968: Kako razumeti študentska gibanja? *RTVSLO*, 23. marec. Dostopno na: www.rtvsl.si/kultura/drugo/1968-kako-razumeti-studentska-gibanja/449522 (10. september 2018).
- ZDRAVKOVIĆ, LANA (2016): Emancipatory Potential of the Movements Engaged in the 2012–2013 Uprisings in Slovenia. *Družboslovne razprave* 82: 51–71.
- ŽIVČIČ, LIDIJA IN AJDA PISTOTNIK (2014): Lessons from the Enough Campaign in Slovenia. *Blog Postwachstum*, 18. december. Dostopno na: <https://www.postwachstum.de/lessons-of-the-enough-campaign-in-slovenia-20141218> (15. september 2018).